

ДОГОВІР ПРО НАСТАВНИЦТВО: ПРАВОВА КВАЛІФІКАЦІЯ**Назар Софія Михайлівна,**

аспірант

Інституту правотворчості та науково-правових експертиз
Національної академії наук України

У статті здійснено правову кваліфікацію договору про наставництво. Зокрема, наголошено на міжгалузевій природі інституту наставництва, що вбирає в себе ознаки сімейного, цивільного, адміністративного права та підкреслює необхідність урахування цієї специфіки при здійсненні правової кваліфікації відповідного договору. У контексті сучасного нормативного регулювання наставництва в Україні вказується на складність юридичної конструкції, що передуює виникненню наставницьких правовідносин, яка містить комплекс послідовних юридичних фактів. Одним із них є укладення договору про наставництво, що нині не має чітко визначеної правової кваліфікації. Піддано критиці відсутність законодавчої дефініції поняття «договір про наставництво», вказуючи на доцільність його нормативного закріплення для забезпечення уніфікованого підходу до тлумачення в правозастосовній практиці. Окреслено сучасний доктринальний дискурс щодо класифікації договорів у сфері сімейного права, зокрема проблематику співвідношення понять «договір у сімейному праві» та «сімейно-правовий договір». Розглянуто різні наукові позиції щодо обсягу цих категорій та критеріїв їх розмежування. Вказано на наявні теоретичні суперечності, зокрема щодо суб'єктного складу договорів, що укладаються у сфері сімейного права, правового статусу публічних суб'єктів як сторін договорів, а також природи правовідносин, що виникають у зв'язку з переданням дітей на виховання чи підтримку. На основі аналізу нормативно-правових актів і доктринальних джерел зроблено висновок про доцільність віднесення договору про наставництво до окремої групи соціальних договорів у сімейному праві, що хоча й не регулюють класичні сімейні правовідносини (шлюб, усиновлення, спорідненість), проте безпосередньо стосуються реалізації соціальної функції сімейного права та забезпечення інтересів дитини. Враховуючи особливості предмета договору про наставництво – надання підтримки, допомоги, сприяння соціалізації та підготовки дитини до самостійного життя, а також специфіку суб'єктного складу (участь закладів інституційного догляду, органів опіки, центрів соціальних служб), пропонується розглядати договір про наставництво як правочин, що опосередковує соціальні правовідносини у сфері сімейного права і який потребує окремого місця в класифікації договорів, що функціонують у межах сімейно-правового регулювання.

Ключові слова: договір, договір про наставництво, сімейно-правовий договір, договір у сімейному праві, сімейно-правове регулювання, наставництво, юридичний факт, діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування.

Nazar Sofia. Legal qualification of the mentoring agreement

The article attempts to provide a legal qualification of the mentoring agreement. In particular, it emphasizes the cross-sectoral nature of the mentoring institution, which encompasses elements of family, civil, and administrative law, and highlights the need to consider this specificity when defining the legal status of such an agreement. Within the context of the current regulatory framework for mentoring in Ukraine, the article points out the complexity of the legal construct that precedes the emergence of mentoring legal relations, which includes a sequence of imperative legal facts. One such fact is the conclusion of a mentoring agreement, which currently lacks a clearly defined legal status. The absence of a legislative definition of the term "mentoring agreement" is critically assessed, with the argument that its formal legal consolidation would ensure a unified approach to interpretation and application in legal practice. The article outlines the current doctrinal discourse concerning the classification of agreements in the field of family

law, specifically addressing the issue of correlation between the terms "contract in family law" and "family law contract". Various scholarly views on the scope and criteria for distinguishing these categories are considered. The author draws attention to existing theoretical contradictions, particularly regarding the parties to family law contracts, the legal status of public entities as contracting parties, and the nature of legal relations arising from the placement of children into care or support settings. Based on the analysis of legal acts and doctrinal sources, the article concludes that the mentoring agreement should be classified as a distinct group of social agreements in family law. Although these agreements do not regulate classical family legal relations (such as marriage, adoption, or kinship), they are directly related to the implementation of the social function of family law and the protection of the child's best interests. Given the specific subject matter of the mentoring agreement – providing support, assistance, and social integration of the child in preparation for independent living – as well as the composition of the parties involved (including institutional care facilities, guardianship authorities, and social service centers), it is proposed that the mentoring agreement be recognized as a legal act mediating social legal relations within the sphere of family law. It should, therefore, be allocated a separate place in the classification of agreements operating under the system of family law regulation.

Key words: contract, mentoring agreement, family law contract, contract in family law, family law regulation, mentoring, legal fact, orphans, children deprived of parental care.

Розуміння сутності та правової природи наставництва як комплексного міжгалузевого інституту, а також виокремлення його специфічних ознак створює підґрунтя для дослідження особливостей опосередкування правовідносин, що становлять його зміст. У цьому контексті йдеться насамперед про закріплені на нормативному рівні комплекс юридичних фактів, з настанням яких вітчизняне законодавство пов'язує виникнення наставницьких правовідносин. Так, з аналізу положень ст. 17-1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [1] та пунктів 9–15 Положення про наставництво, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465 [2], вбачається, що виникненню правовідносин щодо наставництва передують ціла низка юридичних фактів, що є комплексом імперативних, невід'ємних, послідовних елементів юридичного складу, з яким законодавство пов'язує виникнення наставницьких правовідносин. Загалом, зазначене властиве виникненню більшості правовідносин у сфері влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, й зумовлено домінуванням публічно-правових засад правового регулювання в цій сфері та необхідністю здійснення уповноваженими суб'єктами владних повноважень контролюючо-наглядових функцій.

Водночас неабиякий інтерес щодо цього викликає такий елемент досліджуваного юридичного складу, як договір про наставництво, в основу якого покладено юридичну конструкцію домовленості між центром, адміністрацією закладу, де проживає дитина, наставником щодо організації та надання останнім наставницьких послуг. З огляду на відсутність законодавчої кваліфікації цього договору та його недослідженість у площині вітчизняної юридичної доктрини, вбачаємо за доцільне в межах цієї статті зосередити увагу на здійсненні правової кваліфікації договору про наставництво.

З огляду на те, що наставництво в нашій державі зародилося не як правовий, а як соціальний феномен, а розвиток наставницьких відносин упродовж тривалого часу відбувався на тлі цілковитої відсутності спеціального правового регулювання та ґрунтувався на діяльності благодійних організацій як юридичних осіб приватного права і їх партнерстві з місцевими службами у справах дітей, не кажучи вже про власне приватноправову природу наставницьких послуг, вважаємо, що дослідження природи договору про наставництво повинно здійснюватися з урахуванням паритетного значення публічно-правових та приватноправових засад наставницької діяльності та неможливості нівелювання жодних із них задля забезпечення відображення комплексного міжгалузевого характеру

правовідносин, що опосередковуються договором про наставництво.

Аналізуючи положення вітчизняного законодавства, спрямованого на врегулювання наставницьких правовідносин, важливо наголосити на відсутності легальної дефініції поняття «договір про наставництво», що сприймається негативно на тлі закріплення на законодавчому рівні таких понять, як *договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу, договір про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, договір про патронат*. У жодному разі не ототожнюючи вищезазначені договори, пов'язані з квазісімейним влаштуванням дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, з досліджуваним договором, який спрямований не на виховання дітей, а на надання їм послуг з підтримки та допомоги, все ж вважаємо, що закріплення на законодавчому рівні поняття договору про наставництво сприяло б правильному розумінню його правової природи та місця в системі договорів, особливо на тлі відсутності будь-яких доктринальних напрацювань щодо цього.

Зауважимо, що підґрунтям для здійснення правової кваліфікації договору про наставництво повинно слугувати розуміння та сприйняття його комплексної міжгалузевої природи, що акумулює в собі елементи сімейного, цивільного та адміністративного права. Оскільки «діяльність у наставництві складається з підтримки та допомоги дитині, що є сферою регулювання сімейного права» [3, с. 294], першочергового значення набуває дослідження договору про наставництво з позицій саме сімейно-правового регулювання. Проте, з огляду на те, що сімейне законодавство не містить спеціальних норм, присвячених договірному впорядкуванню відносин у сфері сімейного права, а ст. 8 СК України безпосередньо вказує на необхідність субсидіарного застосування норм ЦК України в разі неврегульованості правовідносин у сфері сімейного права нормами сімейного законодавства, доктринальний аналіз правової природи договору про наставництво слід здійснювати безпосередньо у зв'язку з нормами цивільного права.

Варто зазначити, що договори в сімейному праві неодноразово ставали предметом досліджень вітчизняних та зарубіжних науковців, проте досі чимало теоретичних питань залишаються невирішеними. Одним із них, як зазначає М. В. Логвінова, є відсутність єдиного підходу щодо терміна, який слід використовувати для назви договірних конструкцій у сімейному праві. Законодавство й доктрина оперують термінами «договори в сімейній сфері (договори в сімейному праві)», «сімейно-правові договори», «сімейні договори», «домовленість» [4, с. 287]. Водночас аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що найбільш вживаним та концептуально розробленим у вітчизняній доктрині є термін «сімейно-правовий договір», під яким традиційно розуміється договір, що укладається фізичними особами і спрямований на встановлення, зміну або припинення сімейних прав та обов'язків [5, с. 44]. Саме цей термін, на наш погляд, є найбільш вдалим із позицій окреслення специфіки домовленостей у сфері сімейно-правових відносин, адже акцентує увагу на їх відособленості в системі приватноправових договорів та відносній самостійності, зумовленій особливостями предмета правового регулювання сімейного права. У цьому контексті слушною є думка про те, що, «проходячи крізь призму специфіки сімейних правовідносин, договір набуває певних кваліфікованих ознак, які дають можливість вести мову про наявність спеціалізованого поняття в межах родової категорії договору» [4, с. 292]. З огляду на це, у науці сімейного права виокремлюють специфічні риси сімейно-правових договорів, до яких традиційно зараховують: 1) особливу мету – саморегулювання відносин, заснованих на шлюбі, родинності, усиновленні, а також відносин, що виникають з факту створення сім'ї на інших правових підставах; 2) безпосередню пов'язаність договірного регулювання сімейних правовідносин із родинним (сімейним) статусом фізичної особи; 3) сімейно-правовий договір є правомірною вольовою дією (правочином), спрямованою на набуття, зміну або припинення майнових та/або особистих

немайнових сімейних прав та обов'язків; 4) спеціальний суб'єктний склад; 5) особисто-довірчий характер відносин, що регулюються сімейно-правовим договором [6, с. 31].

Водночас, зважаючи, що до предмета правового регулювання сімейного права входять не лише ті правовідносини, що знаходять своє безпосереднє впорядкування нормами СК України й виникають між суб'єктами, визначеними в ст. 2 СК України, з підстав шлюбу, кровного споріднення чи усиновлення, а й ті, що врегульовані іншими законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами в галузі сімейного права, особливої актуальності в цьому контексті набуває думка про те, що не кожен договір, що ґрунтується на категоріях сімейного права, є за своєю сутністю сімейно-правовим. Зазначене, своєю чергою, актуалізує проблему термінологічної кореляції між категоріями сімейно-правового договору та договору в сімейному праві, на що неодноразово звертається увага вітчизняних дослідників.

Не вдаючись до детального аналізу цієї наукової дискусії, зауважимо, що сьогодні серед науковців відсутня єдність щодо співвідношення вищезазначених категорій. Так, наприклад, О. А. Явор зазначає, що договори як юридичні факти сімейного права мають тягнути за собою виникнення, зміну або припинення індивідуальних правовідносин у межах генерального сімейного правовідношення, а отже, мати за предмет сімейні особисті немайнові та майнові відносини між подружжям, батьками і дітьми, усиновлювачами та усиновленими, між матір'ю і батьком дитини щодо її виховання, розвитку та утримання, а також між бабою, дідом, прабабою, прадідом і внуками, правнуками, рідними братами та сестрами, мачухою, вітчимою і падчеркою, пасинком та іншими членами сім'ї [7, с. 128–129]. При цьому дослідниця, розмірковуючи над правовою природою договору як регулятора сімейних правовідносин (тобто тих, що складаються між суб'єктами, визначеними в ст. 2 СК України), використовує термін «договір у сімейному праві», а не «сімейно-правовий договір».

Зі свого боку, О. В. Розгон у своєму монографічному дослідженні більш широко тлумачить термін «договір у сімейному праві», зазначаючи, що він становить «договір, який укладається між фізичними особами, що пов'язані між собою шлюбом або родинністю (подружжя, батьки, діти тощо) чи не перебувають у безпосередніх родинних або шлюбних зв'язках і не проживають однією сім'єю (батьки-вихователі тощо), або є стороною договору на підставі повноважень, визначених законом (орган опіки та піклування, центр соціальних служб для сім'ї, дітей і молоді за місцем проживання дитини, адміністрація закладу, у якому проживає дитина), та спрямований на зміну чи припинення особистих немайнових і (або) майнових прав та обов'язків у законному режимі та сприяє виникненню договірному режиму сімейних відносин» [3, с. 64–65].

Аналізуючи такий підхід, змушені вказати на деякі його недосконалості: 1) суб'єкт владних повноважень як стороною договору в сімейному праві є не фізичною особою, а юридичною особою публічного права; 2) не кожен договір у сімейному праві спрямований на виникнення договірному режиму власне сімейних відносин (наприклад, договір про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу опосередковує виникнення квазісімейних правовідносин, які за своєю сутністю не є сімейно-правовими). При цьому розуміння авторського бачення концепції договору в сімейному праві ускладнюється доволі суперечливими висновками щодо кваліфікації таких договорів. Так, наприклад, із наведеного вище визначення договорів у сімейному праві вбачається, що дослідниця серед потенційних їх сторін називає суб'єктів владних повноважень. Водночас далі, здійснюючи класифікацію досліджуваних договорів, авторка зазначає, що сторонами договорів у сімейному праві є виключно фізичні особи, пов'язані відносинами шлюбу, родинності, усиновлення чи іншими відносинами, що виникають із факту створення сім'ї на інших правових підставах, не заборонених законом і таких, які не суперечать моральним засадам суспіль-

ства, тому «договори, що опосередковують відносини з передання дітей до сім'ї на виховання, не підпадають під визначення договору, який регулює сімейні відносини, – «договору в сімейному праві» [3, с. 66]. Такий підхід, на наш погляд, є суперечливим і не дозволяє однозначно сприйняти запропоновану дослідницею концепцію категорії договорів у сімейному праві. Крім того, його недосконалість полягає в тому, що значна частка договорів, які ґрунтуються на категоріях сімейного права і безпосередньо пов'язані зі сферою сімейно-правового регулювання, зокрема й досліджуваний договір про наставництво, з огляду на вищезазначені міркування, залишаються поза системою договорів у сімейному праві, що, на наш погляд, є неприпустимим.

Уважаємо, що найбільш раціональною та концептуально виваженою є позиція щодо нетотожності категорій «договір у сімейному праві» та «сімейно-правовий договір», висловлена та підтримана О. В. Михальнюк, на думку якої, термін «договір у сімейному праві» є категорією ширшою, ніж «сімейно-правовий договір», та містить, крім сімейно-правових договорів, інші договори, передбачені сімейним законодавством [8, с. 90]. Розуміючи під сімейно-правовим договором «правочин фізичних осіб, пов'язаних сімейно-правовим статусом (подружжям, батьками та дітьми, іншими членами сім'ї та родичами тощо), спрямований на виникнення, зміну або припинення особистих немайнових та/або майнових прав та обов'язків у сімейній сфері» [6, с. 31], дослідниця тим самим чітко відособлює домовленості щодо регулювання сімейно-правових відносин у системі договорів у сфері сімейного права, яка містить й інші договори, які хоч і не є регуляторами відносин, що ґрунтуються на шлюбі, кровному спорідненні чи усиновленні, проте також знаходять свою динаміку в площині сімейно-правового регулювання.

Схожої позиції дотримувалася й І. В. Жилінкова, яка до договорів у сімейному праві зараховувала, по-перше, сімейні договори (договори між членами сім'ї); по-друге, договори між учасниками сімейних відносин, які хоч і не

є членами сім'ї, але мають сімейні права й обов'язки (договір про сплату аліментів на дитину, батько (мати) якої проживає окремо від сім'ї); по-третє, «досімейні» або «післясімейні договори» (договори, що укладаються на стадії виникнення сім'ї або після припинення її існування); по-четверте, «квазісімейні» договори (договори, що укладаються в процесі влаштування в сім'ї дітей, позбавлених батьківського піклування, договори про патронат, про створення дитячого будинку сімейного типу, про створення прийомної сім'ї) [9, с. 108–109].

Цілком підтримуючи вищезазначені позиції, вважаємо за доцільне наголосити на об'єктивній необхідності розмежування категорій «сімейно-правовий договір» та «договір у сімейному праві» та сприйняття їх як часткового і загального, що є важливим для правильної правової кваліфікації договору про наставництво й уникнення ситуації, за якої конструкція досліджуваного договору невиправдано позбавляється самостійного місця в системі договорів у сімейному праві. Ідеться насамперед про те, що з огляду на специфіку наставницьких правовідносин, зокрема, їх комплексної приватно-публічної природи, особливого суб'єктного складу, який містить і фізичних осіб, і суб'єктів владних повноважень, і заклади для дітей-сиріт, а також змісту, яким є права та обов'язки суб'єктів досліджуваних правовідносин щодо надання допомоги та підтримки дітям, що перебувають у закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, немає жодних підстав для кваліфікації наставницьких правовідносин як сімейно-правових. З іншого боку, з огляду на те, що вони ґрунтуються на категоріях сімейного права, перебувають у площині сімейно-правового регулювання (у межах інституційної форми влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування) та входять до групи соціальних правовідносин у сімейному праві, очевидно є необхідність розширення запропонованої І. В. Жилінковою системи договорів у сімейному праві завдяки включенню до неї групи соціальних договорів у сімейному праві та віднесення до цієї групи договору про наставництво.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України № 2342-IV від 13.01.2005. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 6. Ст. 147.
2. Деякі питання здійснення наставництва над дитиною : постанова Кабінету Міністрів України від 4 липня 2017 р. № 465. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 10.08.2025).
3. Розгон О. В. Договори у сімейному праві України: монографія. Київ : Ін Юре, 2018. С. 294, 64–65, 66.
4. Логвінова М. В. Договір як регулятор сімейних правовідносин. Договір як універсальна форма правового регулювання: монографія / за заг. ред. проф. В. А. Васильєвої. Івано-Франківськ, 2016. С. 287, 292.
5. Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. Харків : Ксилон, 2008. С. 44.
6. Михальнюк О. Поняття та особливості сімейно-правового договору. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2013. Вип. 4. С. 31.
7. Явор О. Договір як юридичний факт у сімейному праві. *Вісн. Нац. акад. прав. наук України*. 2014. № 4. С. 128–129.
8. Михальнюк О. В. Договори в сімейному праві України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 10. С. 90.
9. Жилінкова І. В. Договірне регулювання відносин у сімейній сфері. Договір як універсальна правова конструкція : монографія / А. П. Гетьман, В. І. Борисова, О. П. Євсєєв та ін.; за ред. А. П. Гетьмана, В. І. Борисової. Харків : Право, 2012. С. 108–109.

Стаття надійшла у редакцію: 12.08.2025

Стаття прийнята: 27.08.2025

Опубліковано: 27.10.2025

